

TAMARA BRZOSTOWSKA-TERESZKIEWICZ

<https://orcid.org/0000-0001-5225-3307>

Instytut Badań Literackich PAN

tamara.brzostowska@ibl.waw.pl

TYSIĄCE INNYCH SEKRETÓW

Borys Pasternak, 2021. *Szkice, wybór i przeł.* Seweryn Pollak, red. Katarzyna Gędas, Piotr Mitzner, Żaneta Nalewajk, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Abstract

Thousands of Other Secrets

The article discusses the first critical edition of Seweryn Pollak’s translations of Boris Pasternak’s essays (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2021). The collection prepared by Katarzyna Gędas, Piotr Mitzner, and Żaneta Nalewajk invites its readers to develop a multifocal reading that attends simultaneously to (1) the complex historical, social, political and economic factors involved in the production of translations and its relationship to reading communities (both in Soviet Russia and in the Polish People’s Republic), (2) Pasternak’s personal and creative biography, (3) Pasternak’s views on the tasks of art, literature and artistic translation, (4) the history of the Shakespearean translations in Russian, (5) modernist concepts of literary translation, (6) the essayistic and translational legacy of Seweryn Pollak, and, last but not least, (7) Pollak’s unpublished archives. Particularly the last of the mentioned research areas leaves a sense of insufficiency, incompleteness and regret in the reader’s mind. As sadly reported by the editors of the collection, Pollak’s archives have not yet been duly classified and examined, despite their compelling importance for the history of Polish literary translation and translation studies. The translator’s manuscripts remain scattered across various institutions and still await sustained scholarly attention and coordinated elaboration in a search for their secrets.

Keywords: Seweryn Pollak, Boris Pasternak, literary translation, translation studies, modernism studies, translator’s archive

Słowa kluczowe: Seweryn Pollak, Borys Pasternak, przekład literacki, przekładoznawstwo, badania nad modernizmem, archiwa translatorskie

Edycja krytyczna *Szkieców* Borysa Pasternaka z okresu 1914–1959 w wyborze i tłumaczeniu Seweryna Pollaka przygotowana przez Katarzynę Gędas, Piotra Mitznera i Żanetę Nalewajk (Warszawa 2021) to najświeższa pozycja w Bibliotece kwartalnika naukowo-literackiego „Tekstualia. Palimpsesty Literackie Artystyczne Naukowe” oraz w serii „Poza granicami. Porównanie – kontekst – metoda” Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego¹. Pod ujednocającym tytułem *Szkice* kryją się różnogatunkowe wypowiedzi Pasternaka z lat 1914–1959: manifesty artystyczne pisane dla futurystycznej „Centryfugi” i „Sowriemiennika” (*Odczyn Wassermana, Czarny kielich, Kilka uwag*), recenzje z tomików poetyckich (*Oksany* Nikołaja Asiejewa, taszkienckiego wyboru wierszy Anny Achmatowej z 1943 roku), przedmowy do tomików poetyckich (*Kruczonych*), oficjalne przemówienia (*Przemówienie na Pierwszym Wszechzwiązkowym Zjeździe Pisarzy Radzieckich 29 sierpnia 1934 roku, Przemówienie na Międzynarodowym Kongresie Pisarzy w obronie kultury, w Paryżu w czerwcu 1935, wystąpienie O skromności i odwadze na III plenum Zarządu Związku Pisarzy ZSRR*), artykuły wspomnieniowe (*Afinogenow*) i biograficzne (*Henryk Kleist, Paul Marie Verlaine*), eseje o sztuce (*Szopen*), sylwetki poetów (*Włodzimierz Majakowski. „Proste jak ryk”*), wreszcie: translatorskie parateksty (m.in. *Hamlet, księżę duński (od tłumacza), Dramat [Fryderyka] Schillera „Maria Stuart” (przedmowa tłumacza)*).

Jak wynika z ustaleń Katarzyny Gędas (*Historia edytorska szkiców Borysa Pasternaka tłumaczonych przez Seweryna Pollaka*), w pierwotnym zamierzeniu wybór szkiców wraz z korespondencją Pasternaka miał się ukazać w Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” pod tytułem *Listy i szkice* w 1977 roku. Wydawnictwo wycofało się jednak z publikacji, a ostateczna redakcja tomu, teczka książki i egzemplarze korektorskie zostały, wraz z całym archiwum Redakcji Rosyjskiej „Czytelnika”, oddane na makulaturę w 1990 roku. Nie doszła także do skutku publikacja *Listów i szkiców* w podziemnym wydawnictwie „Krağ”. Prezentowana edycja krytyczna *Szkieców* powstała dzięki archiwaliom Seweryna Pollaka przechowywanym w Gabinetie Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza i Bibliotece Narodowej w Warszawie. Obecnie redaktorzy przygotowują do druku zbiór korespondencji

¹ Trzeba niestety zwrócić uwagę na niedostateczną staranność redakcyjnego opracowania książki: literówki (w nazwisku redaktorki tomu) i błędy w odmianie nazwisk (wiersze Konstantina Bolszakowa, a nie Bolszakowowa).

rosyjskiego pisarza w wyborze i tłumaczeniu Seweryna Pollaka². Problematykę opracowywanego tomu zapowiada szkic Pollaka *O korespondencji [Borysa] Pasternaka. Listy, ludzie, losy* poszerzony o fragmenty uzupełnione z rękopisów i włączony do recenzowanego tu wydania.

Pierwsze zetknięcie ze *Szkicami* każe sądzić, że podstawowym celem redaktorów jest wyeksponowanie osobowości twórczej Borysa Pasternaka. Jak informuje nota wydawnicza, teksty twórcy *Doktora Żywago*, w większości prezentowane w języku polskim po raz pierwszy, „układają się w swego rodzaju biografię poety na tle dramatycznych napięć XX wieku”. Cytowane na okładce wyimki z recenzji wydawniczych podkreślają znaczenie publikacji dla dopełnienia polskojęzycznego portretu klasyka dwudziestowiecznej literatury światowej. Do tak ukierunkowanej lektury zapraszają ilustracja na okładce: studium portretowe rosyjskiego noblisty autorstwa Roussanki Aleksandrowej-Nowakowskiej oraz *Wstęp* Piotra Mitznera. Pozostałe metatekstowe komentarze redaktorów sprawiają jednak, że to nie biografia i eseistyka rosyjskiego modernisty, ale biografia i archiwum jego polskiego tłumacza stają się głównym ogniskiem uwagi czytelnika. Sylwetka Seweryna Pollaka rysuje się plastycznie na tle przemian społeczno-politycznych i kolejnych zwrotów polityki wydawniczej PRL lat 70. za sprawą włączonych do książki artykułów Katarzyny Gędas, Piotra Mitznera (*Archiwum Seweryna Pollaka*) i Żanety Nalewajk (*Seweryn Pollak jako tłumacz Borysa Pasternaka. Z historii przekładów z języka rosyjskiego na język polski*). Niejako na przekór przyjętej formule redakcyjnej *Szkiców*, to twórca *Wypraw za trzy morza* urasta do rangi pierwszoplanowego bohatera publikacji i to jego spuścizna translatorska oraz przekładoznawcza wydaje się skrywać najbardziej intrygujące sekrety. Warunkiem ich ujawnienia jest jednak scalenie, uporządkowanie i wnikliwa analiza archiwaliów dokumentujących życie oraz twórczą aktywność tłumacza i krytyka rosyjskiej literatury modernistycznej. Publikacja *Szkiców* Pasternaka uchyla zaledwie rąbka tajemnicy szkoły przekładowej autora *Ruchomych granic*.

Wydaje się, że największa wartość *Szkiców* polega nie tyle na prezentowaniu nieznanych dotąd polskiemu czytelnikowi tekstów Pasternaka, ile na sygnalizowaniu perspektywicznych i potencjalnych ukierunkowań badawczych i obszarów problemowych na styku studiów archiwistycznych oraz literaturoznawczych dociekań komparatystycznych i przekładoznawczych.

² Trzeba zaznaczyć, że część korespondencji Pasternaka została już opublikowana w języku polskim (Frejdenberg, Pasternak 2014; Pasternak 2004).

Do takich prawdziwie złotonośnych, choć wciąż niedostatecznie rozpoznanych i dopiero czekających na kompleksowe opracowanie przestrzeni należą między innymi: (1) ewolucje poetyki Pasternaka (od symbolistycznego i egofuturystycznego *Bliźniaka w chmurach* (*Blizniec w tuczach*, 1914) do tomiku *Gdy się rozpogodzi* (*Kogda razgulgajetsia*, 1959), twórczość translatorska Pasternaka jako kontynuacja twórczości oryginalnej, metaliterackie i metaartystyczne wypowiedzi autora *Doktora Żywago* wobec jego praktyki literackiej, teoria przekładu literackiego Pasternaka sformułowana w paratekstach translatorskich wobec jego poetyki przekładu artystycznego; (2) polska recepcja twórczości Pasternaka³ (Pasternak Seweryna Pollaka, Pasternak Ryszarda Przybylskiego, Pasternak Józefa Waczkowa, Pasternak Józefa Łobodowskiego, Pasternak Jerzego Stempowskiego (Pawła Hostowca) – analiza serii przekładowych); (3) Pasternak jako tłumacz literatury polskiej; (4) rosyjska recepcja dramatów Williama Szekspira w opracowaniu Pasternaka – w kontekście szekspiologii przekładoznawczej; (5) historyczne, społeczne, polityczne, ekonomiczne czynniki produkcji przekładowej i jej związek ze społecznościami czytelniczymi (w Rosji Sowieckiej, w PRL), twórczość translatorska jako enklawa wolności w warunkach państwa totalitarnego; wreszcie: (6) modernistyczne koncepcje przekładu literackiego – ujęcie porównawcze poglądów na przekład literacki Pasternaka i Pollaka. W wielu punktach są one bowiem zbieżne i uzupełniają się nawzajem.

Zarówno autor *Niepokojów poetów*, jak i rosyjski tłumacz Szekspira wartościowali przekład literacki w kategoriach prawdziwości, żywości, sensualności, autentyczności, żywości, naturalności, realizmu rozumianego jako „szczególny stopień sztuki, wyższy stopień autorskiej ścisłości” (s. 111⁴), artyzmu, nowatorstwa, bytowej niezawisłości, niepowtarzalności i wolności twórczej. Pasternak pisał:

Ostatecznie dla artysty jest obojętne, czy malować dziesięciowiorstwą panoramę w plenerze, czy kopiować dziesięciowiorstwą perspektywę Tintoretta lub Veronese’a w muzeum, z wyjątkiem niektórych subtelności światła obowiązują tu te same prawa. Zarysowanie w poemacie o dziewięćset piątym roku powstania na morzu czy też przerysowanie w wierszu rosyjskim stronicy wierszy angielskich, najgenialniejszych na świecie, było zadaniem tego samego rzędu i takim samym doświadczeniem oka i słuchu...” (s. 94).

³ Problematykę tę zwięźle omawia Zbyrowski (2011).

⁴ W dalszej części artykułu lokalizację cytatów z książki Borys Pasternak, *Szkice* (2021) podaję bezpośrednio po ich przytoczeniu, wskazując w nawiasie odpowiednią stronę.

Podobnie jak oryginał, przekład powinien „wywierać wrażenie życia, a nie literatury” (s. 115). W tym samym duchu witalistycznych tendencji wschodnioeuropejskiego modernizmu autor *Powtórnych narodzin (Wtoroje roždienije, 1932)* podkreślał organiczne powinowactwo między oryginałem i przekładem oraz między twórczością translatorską i własną twórczością tłumacza: „Stosunek pomiędzy oryginałem a przekładem powinien być stosunkiem pomiędzy tym, co założone, a pomiędzy tym, co pochodne, pomiędzy łodygą a odroślą” (s. 108) lub między drzewem a owocem. Przekład, podobnie jak twórczość oryginalna, służy temu, by „powiedzieć nowe słowo o przyrodzie i życiu w poezji i w prozie” (s. 93). W translatorskich paratekstach Pasternaka wyraża się zarówno poczucie podmiotowego sprawstwa, silnego zindywidualizowania i nieprzewidywalności twórczości translatorskiej, jak i świadomość norm i reguł sztuki translatorskiej, których tłumacz powinien przestrzegać z całą pieczołowitością: „podporządkowuję się własnemu systemowi mowy i tysiącom innych sekretów, których połowy nie jestem w stanie uświadomić sobie i które z biegiem lat stają się coraz liczniejsze i bardziej surowe” (s. 93). Intensywność i unikatowość twórczych doświadczeń translatorskich równie wyraziście podkreślał Pollak: „tłumacz nie może być «letnim», ma on swoje zamiłowania i swoje niechęci [...], ale zawsze odciska na przekładach piętno swojej indywidualności...” (Pollak 1955: 115).

Najbardziej obiecującym polem eksploracji i refleksji badawczej wskazywanym przez redaktorów *Szkiców* Pasternaka są dokumenty translatorskie Seweryna Pollaka rozproszone po licznych zespołach archiwalnych i zbiorach rękopisów przechowywanych w różnych polskich bibliotekach. Projekt systematycznych badań nad archiwum Seweryna Pollaka nabiera szczególnej wagi i aktualności w kontekście najnowszych tendencji przekładoznawczych uwypuklających zagadnienia biografii translatorskiej, rekonstruowanej na podstawie świadectw „tożsamości translatorskiej” oraz analizy „dzieła translatorskiego”, obejmującego pełen zasób (ogłoszonych drukiem i niepublikowanych) przekładów i pozwalający na rozpoznanie najistotniejszych punktów ciężkości (repertuar tłumaczonych tekstów, autorów, gatunków, poetyk) oraz relacji twórczości translatorskiej z innymi sferami działalności tłumacza (własną twórczością pisarską, aktywnością badawczą, krytycznoliteracką, społeczną, polityczną itd.)⁵. Przekładoznawcze studia

⁵ Całościowy model badania i opisu biografii translatorskiej zaproponował Markus Eberharter w monografii *Die translatorischen Biographien von Jan Nepomucen Kamiński*,

biograficzne z jednej strony wpisują się w nurt „badań nad tłumaczem” (*Translator Studies*)⁶, które wyostrzają wrażliwość teoretyków i krytyków przekładu na zagadnienia podmiotowej percepcji, indywidualnego arcyzmu i społeczno-kulturowej aktywności tłumaczy w szeroko rozumianym polu translatorskim. Z drugiej – odzwierciedlają zmiany perspektywy poznawczej w humanistyce, które zyskały miano „zwrotu archiwalnego”, kierując uwagę specjalistów na metodologiczne, teoretyczne i historyczne zagadnienia archiwów twórców kultury⁷. W przekładoznawstwie literacko-kulturowym i studiach nad modernizmem⁸ zwrot archiwalny doprowadził do wznowienia debat metodologicznych na temat sposobów uprawiania historii literatury tłumaczonej i historii refleksji przekładoznawczej (zob. Pym 2009; Tyšš, Gromová 2020), a także rozwoju badań nad biografiami translatorskimi i ego-dokumentami przekładowców (zob. Kałęba 2019; Kita-Huber, Markarska 2020).

Szkie Borysa Pasternaka pod redakcją Katarzyny Gėdas, Piotra Mitznera i Źanety Nalewajk dobitnie uświadamiają, że archiwum Seweryna Pollaka (korespondencja, zarysy szkiców, zapiski, rękopisy niepublikowanych przekładów) stanowczo wymaga oddzielnego spojrzenia badawczego, osobnej edycji krytycznej i odrębnej, pełnowymiarowej monografii naukowej, która pozwoli na pełną rekonstrukcję dzieła translatorskiego i tożsamości translatorskiej tłumacza-poety, krytyka i eseisty. Dotychczas nie opracowano ani bibliografii publikowanych i niepublikowanych przekładów Pollaka, ani kompletu jego różnogatunkowych tekstów poświęconych teorii, krytyce i praktyce przekładu artystycznego. Ujęcia systematyzującego wymaga nie tylko autorska koncepcja przekładu literackiego Pollaka oraz krytyczna recepcja jego poetyckich i prozatorskich przekładów, lecz także spuścizna literacka

Walenty Chłędowski und Wiktor Baworowski. Zum Leben und Werk von drei Literaturübersetzern im 19. Jahrhundert (2018).

⁶ Zob. Chesterman (2009).

⁷ Ogromną skalę zainteresowania problematyką biografii i archiwów tłumaczy ukazała chociażby sesja tematyczna „Biografia translatorska w centrum badań – między przekładoznawstwem a biografiką” moderowana przez Markusa Eberhartera podczas niedawnego I Kongresu Polskiego Przekładoznawstwa „Koncepcje – metodologie – działania” (Kraków, 19–21.05.2022). Wybór tekstów opartych na referatach z tej sesji ukaże się w numerze 47 „Przekładańca” (2023).

⁸ Zob. Mithorpe 2019. Tendencje archiwistyczne uwyrażnia seria wydawnicza *Historicizing Modernism* pod redakcją M. Feldmana i E. Tonninga, szczególnie najnowszy tom: *Historicizing Modernists: Approaches to “Archivalism”* (2021) opracowany przez redaktorów serii oraz A. Svendsen.

(poetycka, eseistyczna) autora *Wypraw za trzy morza* oraz relacje jego twórczości oryginalnej (literackiej, krytycznoliterackiej) i przekładowej.

Bibliografia

- Chesterman, Andrew. 2009. *The Name and Nature of Translator Studies*, „Hermes” 42, s. 13–22.
- Eberharter, Markus. 2018. *Die translatorischen Biographien von Jan Nepomucen Kamiński, Walenty Chłędowski und Wiktor Baworowski. Zum Leben und Werk von drei Literaturübersetzern im 19. Jahrhundert*, Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Feldman, Matthew, Tønning, Eric, Svendsen, Anna (red.). 2021. *Historicizing Modernism: Approaches to “Archivalism”*, London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney: Bloomsbury Academic.
- Frejdenberg, Olga, Pasternak, Borys. 2014. *Na cale życia. Listy 1910–1954*, przeł. W. Grajewski, red. D. Ulicka, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Kalęba, Beata. 2019. *Wyrwa w świecie. Przekład literacki w radzieckiej Litwie – casus Tomasa Venclovy i rówieśników*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kita-Huber, Jadwiga, Makarska, Renata (red.). 2020. *Wyjść tłumaczowi naprzeciw. Miejsce tłumacza w najnowszych badaniach translatologicznych*, Kraków: Universitas.
- Milthorpe, Naomi. 2019. *Archives, Authority, Aura: Modernism’s Archival Turn*, „Papers on Language and Literature” 1, s. 3–15.
- Pasternak, Boris. 2004. *Listy do Ziny; Zinaida Pasternak, Wspomnienia*, przeł. M. Łukaszewicz, Warszawa: „Twój Styl”.
- 2021. *Szkice*, wybór i przeł. S. Pollak, red. K. Gędas, P. Mitzner, Ż. Nalewajk, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pollak, Seweryn. 1955. *Uwagi o poezji rosyjskiej w Polsce. Od romantyków do „Ska-mandra”*, „Twórczość” 3, s. 115–127.
- Pym, Anthony. 2009. *Humanizing Translation History*, „Hermes” 22, s. 23–48.
- Tyšš, Igor, Gromová, Edita. 2020. *Taking Matters into Our Own Hands: Humanizing Slovak Translation History*, „Porównania” 1, s. 157–176.
- Zbyrowski, Zygmunt. 2011. *Twórczość Borysa Pasternaka w badaniach polskich*, „Studia Rossica Posnaniensia” 36, s. 277–282.